

XX століття) / П.А. Кравченко, Р.А. Сітарчук. – Полтава: АСМІ, 2005. – 212 с.

6. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма–ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – Политиздат, 1977. – 144 с.

7. Орлянский В.С. Материалы к истории еврейской общины Александровска (Запорожье) / В.С. Орлянский. – Запорожье: ‘ЭТТА–ПРЕСС’, 1999. – Вып.3. 1921 – июнь 1941 г.

8. Пасечник О.А. Римо–католическая церковь в Каменец–Подольской (Хмельницкой) области в 1920–1941 годах / О.А. Пасечник. – Хмельницкий: Издатель ЧП Цюпак А.А., 2009. – 188 с.

9. Росовський В. Доля католицьких храмів на Поділлі (20–30–ті ХХ ст.) / В.Росовський // Історія релігій в Україні. Праці Х–ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: ‘Логос’, 2000. – С.904–909.

10. Центральний державний архів органів влади та управління України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.172. – 298 арк.

11. Там само. – Спр.17. – 113 арк.

12. Там само. – Спр.179. – 338 арк.

13. Там само. – Спр.181. – 68 арк.

14. Там само. – Спр.191. – 118 арк.

15. Там само. – Спр.192. – 73 арк.

16. Там само. – Спр.193. – 57 арк.

17. Там само. – Спр.195. – 129 арк.

18. Там само. – Спр.196. – 73 арк.

19. Там само. – Спр.199. – 137 арк.

20. Там само. – Спр.202. – 246 арк.

21. Там само. – Спр.203. – 70 арк.

22. Там само. – Спр.284. – 23 арк.

23. Там само. – Спр.450. – 8 арк.

24. Там само. – Спр.599. – 32 арк.

25. Ярославский Е. Против национализма. Против религии. Сборник статей / Е.Ярославский. – М., Л.: ОГИЗ – Московский рабочий, 1931. – 78 с.

References

1. Alekseev V.A. Illjuzii i dogmy / V.A. Alekseev. – М.: Politizdat, 1991. – 400 s.

2. Babinov Ju.A. Gosudarstvenno–cerkovnye otnoshenija v Rossii, SSSR, SNG: teorija, istorija, praktika / Ju.A. Babinov. – Sevastopol’: Izd–vo SevNTU, 2003. – 232 s.

3. Bystryc’ka E. Shidna polityka Vatykanu v konteksti vidnosyn Svjatogo Prestolu z Rosijeju ta SRSR (1878–1964): Monografija / E.Bystryc’ka. – Ternopil’: Pidruchnyky i posibnyky, 2009. – 416 s.

4. Kalakura O.Ja. Poljaky v etnopolitychnyh procesah na zemljah Ukrai’ny u HH stolitti / O.Ja. Kalakura. – К.: Znannja Ukrai’ny, 2007. – 508 s.

5. Kravchenko P.A., Sitarchuk R.A. Protestants’ki ob’jednannja v Ukrai’ni u konteksti social’noi’ polityky bil’shovykiv (20–30 roky XX stolittja) / P.A. Kravchenko, R.A. Sitarchuk. – Poltava: ASMI, 2005. – 212 s.

6. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма–ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – Политиздат, 1977. – 144 с.

7. Орлянский В.С. Материалы к истории еврейской общины Александровска (Запорожье) / В.С. Орлянский. – Запорожье: ‘ЭТТА–ПРЕСС’, 1999. – Вып.3. 1921 – июнь 1941 г.

8. Пасечник О.А. Римо–католическая церковь в Каменец–Подольской (Хмельницкой) области в 1920–1941 годах / О.А. Пасечник. – Хмельницкий: Издатель ЧП Цюпак А.А., 2009. – 188 с.

9. Rosovs’kyj V. Dolja katolyc’kyh hramiv na Podilli (20–30–ti ХХ ст.) / V.Rosovs’kyj // Історія релігій в Україні. Праці Х–ї міжнародної наукової конференції (Л’вів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: ‘Логос’, 2000. – С.904–909.

10. Central’nyj derzhavnyj arhiv organiv vlady ta upravlinnja Ukrai’ny. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.172. – 298 арк.

11. Там само. – Спр.17. – 113 арк.

12. Там само. – Спр.179. – 338 арк.

13. Там само. – Спр.181. – 68 арк.

14. Там само. – Спр.191. – 118 арк.

15. Там само. – Спр.192. – 73 арк.

16. Там само. – Спр.193. – 57 арк.

17. Там само. – Спр.195. – 129 арк.

18. Там само. – Спр.196. – 73 арк.

19. Там само. – Спр.199. – 137 арк.

20. Там само. – Спр.202. – 246 арк.

21. Там само. – Спр.203. – 70 арк.

22. Там само. – Спр.284. – 23 арк.

23. Там само. – Спр.450. – 8 арк.

24. Там само. – Спр.599. – 32 арк.

25. Jaroslavskij E. Protiv nacionalizma. Protiv religii. Sbornik statej / E.Jaroslavskij. – М., Л.: OGIЗ – Moskovskij rabochij, 1931. – 78 s.

* * *

УДК 36(477)»1929/1935»

Шарпаций В.Г., доктор історичних наук, професор кафедри історії та етнополітики, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), sharp58@mail.ru

Нормативне забезпечення населення хлібопродуктами в УСРР в голодні роки

Досліджується феномен дозованого забезпечення населення хлібопродуктами в Україні в 1930–х роках. З’ясовуються соціальна ефективність, політично–економічна мотивація та реальні причини нормативного харчування населення.

Ключові слова: дозоване харчування, собез, карткова система, хлібозаготівля, мірчук, колективізація, Наркомпостач.

Sharpatiy V.G., Doctor of History Sciences, Professor of the department of history and ethnopolitika, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev,) sharp58@mail.ru

Provision of people with grain products in compliance with prescribed limit in Ukrainian SSR during the period of famine

The phenomenon of rationed supply of bread to the Ukrainian population in the 1930s was studied. Social effectiveness, political and economic motivation, and real reasons for rationed supply of food to the public were ascertained. The food distribution system was intended for provisioning of workers in key manufacturing industries, but turned out to be a miserable form of food rationing for hired workers deprived of other means of existence. The imposed norms of per capita allotment of bread based on one’s labor input, qualification and industry–wise grading were constantly revised and decreased, while the level of provisioning left much to be desired, because the ration card system could not cope with the Holodomor. In the conditions when workers didn’t have enough bread, let alone fats, vegetables, fruits, dairy products and fish, export of these commodities looked cynical and impertinent. As a result of the communist experiment, Ukraine which was called ‘the breadbasket of Europe’ was forced to introduce rationed provisioning of industrial and administrative workers and their families, which was not what the country’s economic potential could offer.

Keywords: rationed provisioning, social security, ration card system, grain procurement, collectivization, People’s Commissariat for Supplies (Narkomsnab).

Шарпаций В.Г., доктор исторических наук, профессор кафедры истории и этнопологии, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова (Украина, Киев), sharp58@mail.ru

Нормативное обеспечение населения хлебопродуктами в УССР в голодные годы

Исследуется феномен дозированного обеспечения населения хлебопродуктами в Украине в 1930–х годах. Выясняются социальная эффективность, политически–экономическая мотивация и реальные причины нормативного питания населения.

Ключевые слова: дозированное обеспечение, собез, карточная система, хлебозаготовки, мирчук, коллективизация, Наркомпостач.

Радянська історична наука виправдовувала функціонування карткової системи забезпечення міського населення хлібом, борошном та крупами саме економічною доцільністю заощадження коштів, закупівель імпортного обладнання для промислових підприємств першої п’ятирічки, сільськогосподарської техніки для «соціалістичних ланів». Справжні соціально–економічні причини впровадження карткової системи тоді не висвітлювалися, тому що сам факт її існування був ганебним для соціалістичного ладу, який після десяти років війни та всляких експериментів виявився неспроможним задовольнити повсякденні матеріальні потреби громадян. Упорядники збірників документів з історії здійснення індустріалізації уникали розкриття внутрішнього механізму функціонування нормованого забезпечення робітників хлібопродуктами. Сучасна історіографія, незважаючи на деідеологізацію наукових досліджень, також не виявляє особливо пізнавального зацікавлення феноменом карткової системи. Так, у колек-

тивній монографії про причини і наслідки голодомору в УСРР 1932–1933 рр. виокремлено підрозділ, у якому показано діяльність спецрозподільників по забезпеченню партійно–радянської номенклатури [1], а карткова система лише згадується в контексті виживання голодного населення дрібних міст, соціальної сфері – шкіл, лікарень, дитячих притулків тощо. Термін «карткова система» є в «Енциклопедії історії України», але він стосується 1919–1921 рр., хоча суть і принципи були майже однаковими з картковою системою 1929–1935 рр., яка виконувала дещо інше завдання. Історики дуже переймаються вивченням повсякденного життя, але уникають системного дослідження діяльності Народного комісаріату постачання СРСР, очолюваного А.І. Мікояном, впровадження нормованого забезпечення печеним хлібом, борошном, крупами робітників основних галузей промисловості. Соціальне забезпечення та державне постачання міст хлібопродуктами, як вдалося мені показати в одній з монографій [2], майже не перетиналися, але виконували спільну місію, маючи дуже обмежені матеріальні ресурси. Оригінальні документи та матеріали про повсякденне забезпечення хлібом киян у лотодні роки викладені в колективній праці «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні» [3]. У 2011 р. Інститут історії України НАН України виконав історично–економічне дослідження, виклавши його у двох томах, але про карткову систему там є лише згадка, яка стосується початкової дати впровадження хлібних карток – 1929 р. [4].

Історіографічних досліджень з цієї проблематики обмаль, щоб робити узагальнюючі висновки, а тим паче констатувати вичерпність проблемно–тематичного висвітлення, тому важливо з'ясувати соціальну ефективність, політично–економічну мотивацію та реальні причини дозованого харчування «совраждан». Для іноземних туристів та спеціалістів, які працювали в Україні, існували магазини «Торгсину» та «Инснабу», тобто влада намагалася створити для них відповідний стандарт продовольчого забезпечення. Яким чином відбувалося карткове постачання хлібопродуктами, особливо соціально–культурної галузі міст та індустріальних центрів в умовах голоду, а також наскільки економічно обґрунтовано була ліквідація карткової системи на початку 1935 р., на мою думку, має важливе науково–пізнавальне значення. Її регіонально–галузева специфіка та «собезівський» механізм здійснення залишаються недостатньо дослідженими, але актуальним елементом повсякденного життя радянського суспільства 30–х рр.

Революційні експерименти над селом зруйнували структуру виробництва зерна, та ліквідували поміщицьке землеволодіння, а вирощування фермерськими господарствами зменшилося за десять років майже у 5 раз. Потреби шороку зростали. 4 листопада 1928 р. нарком постачання А.Мікоян вимагав від України 900 тис. пудів пшениці для забезпечення української макаронної промисловості, а на черзі була армія, ГПУ, НКВС, робітники фабрик і заводів, соціальна галузь. Отже, скорочення обсягів зерновиробництва та збільшення соціального контингенту споживання хліба, борошна і круп в містах, створювало чергову проблему, яку неп не подолав. Проголошення контрольних чисел першого п'ятирічного плану, розгортання індустріалізації та здійснення соціалістичної реконструкції сільського господарства також мали «хлібну залежність», тому уряд обрав перевірену у 1919–1921 рр. карткову систему забезпечення хлібом за списками. У 1929 р., розробляючи черговий план податкової кампанії, радянський уряд встановив місячні норми продовольчого забезпечення кожної особи, на які не ширилися фіскальні заходи, тобто стягнення боргу за минулий рік («недоїмка», податок, мито). Виявилося, що місячна норма становила на особу 14 кг борошна (або зерна), 2 кг крупи, 16 кг картоплі, 1,25 кг солі та 400 грам олії [5, с.817]. Хлібні картки з'явилися у 1928 р., щоб зарадити «продовольчим труднощам» міського населення Одеси, Маріуполя, Херсона, а згодом у 1929 р. їх поширили на решту міст. Населення було поділене на шість соціально–професійних груп, а міста, які підлягали картковому забезпеченню, розподілялися за кількістю на-

селення та адміністративним статусом. Промислове будівництво розширювалося, кількість міського населення зростала, а обсяги хлібозаготівель в умовах примусової колективізації відставали від потреб, тому перегляду підлягали соціальні категорії користувачів хлібних карток. Основна увага зосереджувалася на пріоритетних галузях, тому соціогуманітарна сфера виявилася залишковою.

Регулятивно–розпорядчі функції зосереджувалися у наркоматі постачання, чиновники якого, враховуючи наявні резерви та фонди, встановлювали норми хлібозабезпечення, а також звільняли від централізованого постачання окремі соціально–професійні групи, райони, якщо у них не виконували державний план хлібозаготівель. «Директивами Наркомпостачання, – наголошувалося в листі Наркомосу УСРР від 19 березня 1931 р., – знято постачання хлібом учителів, дитячі інтернатні установи та припинено виділення продуктів для виготовлення безкоштовних гарячих сніданків для школярів – дітей наймитів, бідноти та низькооплачуваних робітників. З наведених співробітниками НКО довідок в апараті Нарком постачання виявилось, що це стосується 180 районів, що не виконали планів хлібозаготовок. Цим районам заборонено з поточних хлібозаготовок постачати дитячі інтернатні установи, учителів і виділяти продукти для гарячих безкоштовних сніданків з централізованого фонду для цих районів теж не виділено» [6, с.306–307]. Вони не могли придбати борошно та крупи на «чорному ринку», тому що ціни були для них захмарними: за пуд пшеничного борошна правили 145 крб., пшона 125 крб., крупи 130 крб. Якщо в дитбудинку чи інтернаті перебувало сотні дітей, то ці соціальні установи не мали змоги придбати продукти самотужки, тому діти були приречені на голодування, що і сталося протягом 1931–1935 рр.

Централізоване забезпечення хлібопродуктами основного контингенту також давало «збої», тому що бракувало борошна, круп. Встановлення норм і їх реальне забезпечення не завжди співпадали. Для ливарників, які працювали на «шкідливих» роботах у «гарячих цехах», виділяли 400 грам хліба, а на підприємствах металургійної та машинобудівної галузей 200 грамів на день. Статистичні дані про виконання планового постачання галузей та регіонів необхідними продуктами свідчать про наявність «перебоїв» щодо забезпечення населення, яке знаходилося на картковому обліку. Так, за перший тиждень грудня 1932 р. план продовольчого забезпечення вугільної промисловості Донбасу було виконано на 13%, металургійної на 12%, машинобудівної на 5%, енергетичної на 25%, будівельної на 9%, лікарень на 2%, військово відомство на 6%, спецзаводи на 5%, а розподільники «Инснабу» на 19% [7, арк.22], де «отоварювалися» іноземні фахівці – інженери, техніки, кваліфіковані робітники, які допомагали зводити «велетні першої п'ятирічки». За четвертий квартал 1932 р. підприємства металургійної, хімічної та машинобудівної галузей недоотримали більше половини запланованого м'яса, а в установах закритого типу 63%, тому металурги харчувалися нижче необхідної норми калорійного забезпечення. Ключові галузі промисловості належали до пріоритетних напрямків економічного розвитку, тому робітникам, крім хлібних карток, видавали продовольчі картки, до яких записували місячну норму продпайка. Наприклад, за нормами постачання у січні 1933 р. шахтар мав отримати 2 кг м'яса, 400 грам олії, 1,5 кг макарон, але відповідним розподільчим структурам бракувало продовольчих фондів, тому ці мізерні місячні норми залишалися «писаною грамотою», а не реальним забезпеченням. «Ответработники», тобто управлінці вугільної галузі, також одержували 2 кг м'яса на місяць, організовуючи трудові почини, соцзмагання та ударництво.

Постачання хлібопродуктами залежало від наявності фондів, тобто від хлібозаготівель та вилучення мірчука з млинів. Союзний уряд встановив для України на перший квартал 1933 р. 280 тис. т борошна, що на 9 тис. менше від попереднього кварталу, а на січень припадало 93,3 тис. т, хоча джерела їх наповнення не визначив, але висловив

сподівання на успішне надходження мірчука: 75 тис. т з республіканського фонду і 28 тис. т від млинів.

Повсякденна і виснажлива фізична робота на промислових підприємствах вимагала належного калорійного харчування, а ОРСам бракувало елементарного – хліба, борошна, круп, тому робітники голодували. 21 березня 1933 р. секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М.Хатаєвич інформував ЦК КП(б)У та Наркомпостач СРСР про погіршення продовольчого забезпечення промислових підприємств. Він підкреслював факт «...систематичної недодачі робітникам і службовцям продуктів проти встановлених норм», а заводи ім. Леніна, Дзержинського, «Комінтерн», «Комунар», Криворізький залізорудний басейн, новобудови (Дніпрокомбінат, Криворіжбуд, Нікопольбуд) не одержували жирів, риби. У лютому місяці робітникам заводу ім. Петровського зменшили у два рази норму продуктового постачання. План виконання заводу крупни недовиконувалася, тому М.Хатаєвич звернув увагу на «...винятково тяжке становище – на великих підприємствах, які проходили за другим списком (до 3 тис. робітників): у Мелітополі – заводи «Победа», ім. Балицького, Боровського; у Бердянську – заводи «Красный Прогресс», Первомайський, Азово-Чорноморський; у В.Токмаку та ін., де майже ніяких продуктів, крім хліба, не видається і то протягом декількох місяців норма хліба була зрізана з 700 г до 100 г» [8,с.465]. Робітники і службовці третього списку, крім 200 грам хліба на день, нічого іншого не отримували, а централізоване постачання установ громадського харчування забезпечувалося недостатньо, особливо жирами, рибою. Весь улов риби Азовського моря Наркомпостач вивозив за межі області, тому про заміну жирів рибою говорити не доводилось. Студенти, а їх в області було 38 тис. осіб, отримували в містах 300–350 грам хліба, тому що його реальні запаси не забезпечували встановлених норм постачання, тому утриманці робітників «особого списку» та №1, замість 400 грам, одержували 300 грам хліба. Мізерна зарплата робітників не дозволяла купувати продукти на ринку, бо літра олії коштувала 52 крб. 50 коп., яйця 16 крб. за десяток, молоко 4 крб. 50 коп. за літр, хліб печений 13–15 крб. один кг [8,с.466].

В архівному фонді Наркомпостачу УСРР збереглися документи, які засвідчують факт недостатнього забезпечення робітників Дніпропетровська, яких було тоді 85 тис. осіб, що належали до відповідних списків. Наркомат постачання взяв на себе забезпечення 57 тис. робітників та 39,5 тис. інших соціальних категорій нормованого постачання, хоча реальний контингент був значно більшим, тому було запропоновано «годувати за фактичною наявністю», але без наявних фондів та резервів. До списків на карткове забезпечення хлібом по Дніпропетровську у четвертому кварталі потрапило 220 тис. осіб, з них до «особого списку» 114 тис., а до списку №1, враховуючи інші міста області, 109 тис., хоча загальна кількість досягла 445,3 тис. осіб, бо до першого списку зарахували відомих художників, колишніх політкаторжан, персональних пенсіонерів, студентів Комуніверситету ім. Сталіна [9,арк.1]. Продовольче забезпечення осіб списку №3, контингент якого встановлювала область, залежало винятково від місцевих можливостей, а вони були обмежені і недостатні.

Напівголодне існування спостерігалось також серед робітників та інших категорій населення міста Києва. 7 лютого 1932 р. президія міськради констатувала факт розкрадання та марнотратства «державного хлібного фонду», тому запропонувала низку адміністративних заходів: зосередити розподіл хліба у відділах міськпостачання; оформлення та зберігання набірних хлібних документів передати адміністративному та оперативному-технічному керівництву центральної картотеки при відділі міськпостачу; заборонити кооперативним організаціям видавати «набірні картки», але залишити за ними право випікання хліба та торгівлі ним через власну розподільну систему; поліпшити техніку оформлення набірних документів та «...максимально усунути зайву тяганину і черги, що утворюються, коли людина одержує картки» [3,с.118–119]. Місто, отримуючи з центру хліб, що підлягав розподілу, встановлювало тверді

ліміти витрачання хліба, тому міська влада інформувала ЦК КП(б)У та уряд про те, що «...Наркомпостачання систематично затримує вчасне визначення контингентів хліба для міста. Теперішня практика одержання нарядів на хліб у середині місяця спричиняється, якщо зменшують контингент проти минуло місяця, або до неминучої перевитрати, або то того, що тимчасово припиняється постачання місту» [3,с.119]. А таких випадків було чимало, на які місцеві органи влади активно реагували. «У зв'язку з тим, – наголошувалося у протоколі засідання президії Київської міськради від 14 лютого 1932 р., – що на лютий місяць значно зменшено для Києва розмір хлібопостачання: для населення – на 150 тон і для громадського харчування – на 50% проти січня місяця, що неминуче призведе до значних перебоїв у справі хлібопостачання, категорично настоювати перед Наркомснабом, щоб норми хлібопостачання населення, а також для громадського харчування, було залишено без змін» [3,с.122]. Торгівля хлібом у кооперативних магазинах була мізерною, тому що значна частина надходила до спецрозподільників, до Торгсину, для нормованого постачання за картками, тому комерційна торгівля хлібом, яка з'явилася у березні 1933 р., була позитивно сприйнята киянами. 23 березня Київський обком КП(б)У просив А.Мікояна дозволити комерційну торгівлю хлібом з 5 квітня, розташувати її у робітничих центрах, біля вокзалу, пристані, а для підвищення хлібопечення на 100–150 т на добу планувалося відкриття занедбаних пекарень. 7 квітня 1933 р. бюро обкому партії постановило оголосити в газетах та на вітринах магазинів про те, що «...здійснюється постійний вільний продаж хліба усім громадянам, без набірних книжок, з відпуском в одні руки до 1 кг, а також за встановленою ціною на хліб: за 1 кг житнього хліба – 2 крб. 50 коп.; за 1 кг заварного хліба – 3 крб.» [8,с.485]. Фактично скасовувалася карткова система, і населенню надавалося право вільного придбання печеного хліба за комерційними цінами. 10 квітня 1933 р. обком партії констатував незадовільний стан торгівлі хлібом, тому зобов'язав органи ГПУ та міліції вилучувати спекулянтів, забирати хліб, штрафувати у розмірі від 50 до 100 крб., боротися з розкраданням хліба у пекарнях, наводити порядок у чергах, збільшити «пропускну здатність» магазинів. Щоб запобігти поширенню висипного тифу, особливо через масове скупчення людей у хлібних чергах, визнали доцільним встановити продаж залізничних квитків з навколійних станцій (Миронівна, Козятин, Бердичів, Фастів, Коростень, Яготин, Кумань, Гребінка) винятково за посвідченнями особи. Секретар Київського обкому КП(б)У М.Н. Демченко запропонував 21 липня 1933 р. міському партії негайно відкрити кіоски для продажу комерційного хліба на «дачних місцевостях»: Ворзель, Боярка, Пуща-Водиця, Дарниця, Святошин та інших.

1 серпня 1933 р., коли види на урожай були позитивними, політбюро ЦК КП(б)У затвердило поданий Наркомпостачем УСРР план хлібопостачання на серпень, зобов'язавши місцеву партійну та державну владу «...відновити повністю норми забезпечення хлібом для робітників, ІТП, службовців та їх утриманців «особого» і першого списку, не допускаючи у подальшому порушення встановлених для них норм хлібопостачання» [8,с.543]. Для робітників другого списку встановлювалася норма 600 грам, а з 1 серпня учителі, ветеринари і медпрацівники у селах та їх утриманці переводилися на централізоване забезпечення хлібом за рахунок 2% нарахувань за поставку зерна державі колгоспами та селянами. Порушувалося питання перед А.Мікояном про відкриття у Харкові гастрономів та двох-трьох комерційних ресторанів за комерційними цінами. Для функціонування цієї форми торгівлі треба було мати гроші, належну мережу, а головне достатню кількість печеного хліба.

Офіційно карткова система була усунена з повсякденного життя населення 9 грудня 1934 р. постановою РНК СРСР «Про скасування карткової системи з печеного хліба, борошна та круп і системи отоварювання технічними культурами». Два перших абзаци постанови розкривають економічну основу, соціальне спрямування та організа-

цінні форми нового режиму торгівлі печеним хлібом. Виявляється, що її скасування стало можливим завдяки «досягнутим успіхам розвитку соціалістичного сільсько-го господарства», а також з метою «подальшого поліпшення постачання робітників», тому впроваджувалася торгівля хлібопродуктами у державних та кооперативних магазинах. Упродовж 1934–1935 рр. у багатьох районах Вінницької та інших областей, судячи з опублікованих архівних документів, тривав голод. Станом на лютий місяць 1934 р. «продовольчі труднощі» були зафіксовані органами ГПУ УСРР у 349 сільрадах 74 районів України, а в селах Немирівського району Вінницької області у лютому 1935 р. «хліба зовсім нема» [10, с.447,463]. У березні 1935 р. у багатьох колгоспах області колгоспники лежали пухлими від голоду, тому що залишилися без хліба внаслідок хлібозаготівель та мізерної натуральної оплати трудовдя, внаслідок чого «успіхи» виявилися дуже трагічними і драматичними.

«Демократичність» та «гуманність» молотовської постанови про скасування карткової системи виявилася політичною декларацією, яка мала засвідчити світові про подолання «прориву» 1932–1933 рр., тобто голодомору. З 1 січня 1935 р. замість високих комерційних і надто занижених нормованих роздрібних цін на печений хліб, борошно та крупу встановлювали єдині ціни за 8 поясами. Українські області належали до другого і третього поясів, так житній кілограмовий буханець хліба коштував 90 коп. для населення Київської, Харківської, Донецької, Чернігівської, Вінницької областей, а за 1 крб. його можна було придбати у містах Дніпропетровської та Одеської областей. Пшеничний коштував для другого поясу 1 крб., для третього 1 крб. 10 коп., а висівковий від 2 крб. 20 коп. до 3 крб. 40 коп.

Отже, починаючи з першого січня 1935 р. карткова система перестала функціонувати, яка створювала умови населенню для вільного придбання печеного хліба, хоча в українському селі 1934–1935 рр. ніхто з урядовців не ліквідував форм, методів та нереальних обсягів хлібозаготівель.

Таким чином, система нормованого постачання хліба, круп та борошна, а також інших видів продуктів, яке стосувалося переважно індустріальних робітників та окремих соціально-професійних груп міського населення, проіснувала п'ять років (1929–1934 рр.). Вона була спрямована на забезпечення робітників ключових галузей промисловості, але виявилася жалюгідною формою дозованого харчування найманих працівників, позбавлених інших засобів існування. Встановлені норми подушного забезпечення хлібом за коефіцієнтом трудової участі, кваліфікації та галузевої градації постійно переглядалися, зменшувалися, а рівень забезпечення бажав кращого, тому що карткова система не витримала випробування голодомором, котрий проник до сумнозвісних списків №2,3, які стосувалися дрібних фабрик та заводів, установ освіти та охорони здоров'я. За таких умов, коли робітникам не вистачало хліба, не кажучи про жири, овочі, фрукти, молочні продукти та рибу, їх експорт виглядав цинічно і зухвало. Спроба партійно-радянських органів вирішити проблему забезпечення міського населення хлібом шляхом впровадження комерційної торгівлі завершилася нічим, тому що хліб не потрапляв до крамниць, а боротьба із спекулянтами відлякувала потенційних клієнтів. Паралельно з комерційними магазинами діяла торгсинівська мережа, система закритих розподільників для партноменклатури, тому «класи» соціалістичного суспільства здобули можливість вибору прилавків. Країна, яка годувала хлібом європейські країни, вимушена перейти на карткове нормоване забезпечення робітників, службовців та їхніх родин, що не відповідало її потенційним економічним можливостям, особливо сільськогосподарського виробництва в УСРР.

Список використаних джерел

1. Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки / Ред. рада: В.А. Смолій та ін.; відповід. ред. В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2003. – 886 с.

2. Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20–30-ті роки ХХ ст.) / В.Г. Шарпатий. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.

3. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ / В.К. Борисенко, О.М. Веселова, В.М. Даниленко та ін. / Відп. ред. В.І. Марочко. – К.: Фенікс, 2008. – 584 с.

4. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Ред. рада: В.М. Литвин; відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.2. – 608 с.

5. СУ РСФСР. – 1929. – №83.

6. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. Збірник док. і матеріалів. – К., 1993.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.423. – Оп.6. – Спр.1200.

8. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990.

9. ЦДАВО України. – Ф.423. – Оп.6. – Спр.1299.

10. Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. Збірник документів та матеріалів. – Вінниця, 2007.

References

1. Golod 1932–1933 rokov v Ukrai'ni: prychny i naslidky / Red. rada: V.A. Smolij ta in.; vidpovid. red. V.M. Lytvyn. – K.: Naukova dumka, 2003. – 886 s.

2. Sharpatyj V.G. Social'ne zabezpechennja v URSR (20–30-ti roky HH st.) / V.G. Sharpatyj. – K.: Nika-Centr, 2006. – 268 s.

3. Nacional'na knyha pam'jati zhertv golodomoru 1932–1933 rokov v Ukrai'ni: misto Kyi'v / V.K. Borysenko, O.M. Veselova, V.M. Danylenko ta in. / Vidp. red. V.I. Marochko. – K.: Feniks, 2008. – 584 s.

4. Ekonomichna istorija Ukrai'ny: Istoryko-ekonomichne doslidzhennja: v 2 t. / Red. rada: V.M. Lytvyn; vidp. red. V.A. Smolij. – K.: Nika-Centr, 2011. – T.2. – 608 s.

5. SU RSFSR. – 1929. – №83.

6. Kolektyvizacija i golod na Ukrai'ni. 1929–1933. Zbirnyk dok. i materialiv. – K., 1993.

7. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny (dali – CDAVO Ukrai'ny). – F.423. – Op.6. – Spr.1200.

8. Golod 1932–1933 rokov na Ukrai'ni: ochyma istorykiv, movoju dokumentiv. – K., 1990.

9. CDAVO Ukrai'ny. – F.423. – Op.6. – Spr.1299.

10. Golod ta golodomor na Podilli 1920–1940 rr. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv. – Vinnycja, 2007.

* * *